

О.В. МАНОЙЛЕНКО, д-р. екон. наук, проф. НТУ «ХПІ», Харків
О.В. СИРОМ'ЯТНИКОВА, аспірант НТУ «ХПІ», Харків

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ УДОСКОНАЛЕННЯ ТИПОЛОГІЗАЦІЇ КРИЗОВИХ ЯВИЩ

Представлена дворівнева класифікація кризових явищ: на макрорівні та на рівні промислового підприємства, розроблена для спрощення ідентифікації, діагностики кризи, розкриття її особливостей та прискорення формування рекомендацій щодо її подолання.

Ключові слова: криза, види криз, типи криз, класифікація кризових явищ.

Представленная двухуровневая классификация кризисных явлений : на макроуровне и на уровне промышленного предприятия, разработанная для упрощения идентификации, диагностики кризиса, раскрытия ее особенностей и ускорения формирования рекомендации относительно ее преодоления.

Ключевые слова: кризис, виды кризисов, типы кризисов, классификация кризисных явлений.

Two-tier classification of the crisis phenomena: on a macrolevel and at the level of industrial enterprise is presented. It was developed for simplification in authentication, diagnostics of crises, determinations of their features and acceleration in forming recommendations for its overcoming.

Keywords: crisis, types of crises, types of crises, classification of the crisis phenomena.

Вступ. Мінливість ринкових умов господарювання вимагають більш детального дослідження кризових явищ, як однієї з форм розвитку економіки, що усуває застарілу техніку, технологію, організацію виробництва і праці, відкриває шляхи для модернізації економічних відносин між господарюючими суб'єктами. З'ясування сутності економічних криз у значній мірі залежить від можливості проводити їх діагностику на основі визначених ідентифікаційних ознак, які розкривають особливості протікання досліджуваних кризових явищ.

Аналіз останніх досліджень і результатів. Теоретичні і методологічні передумови формування та розвитку кризових явищ (економічних, політичних, соціальних, змішаних) в Україні досліджували в своїх наукових працях В. Геєць, А. Чухно, А. Мазаракі, Т. Мельник та ін.

Виклад основного матеріалу. Практика показує, що кризи не співпадають не лише за причинами і наслідками, але й за своєю суті. Необхідність в розгалуженій класифікації криз пов'язана з диференціацією засобів і способів управління ними. Якщо є типологія і розуміння характеру кризи, з'являються можливості зниження її гостроти, скорочення часу і забезпечення безболісності протікання. Існують загальні і локальні кризи. Загальні кризи охоплюють соціально-економічну систему, локальні – тільки її частину. Ця типізація криз, за масштабами прояву, звичайно носить

© О.В. Манойленко, О.В. Сиром'ятникова, 2012

умовний характер. У конкретному аналізі кризових ситуацій необхідно враховувати межі соціально-економічної системи, її структуру і середовище функціонування.

За проблематикою можна виділити макро- та мікрокризи. Макрокризам властиві досить великі об'єми і масштаби проблематики. Мікрокризи охоплюють тільки окрему проблему або групу проблем.

Особливістю кризи є те, що вона, будучи навіть локальною або мікрокризою, як ланцюгова реакція може поширюватися на усю систему або усю проблематику розвитку, тому що в системі існує органічна взаємодія усіх елементів, і проблеми не вирішуються окремо. Але це виникає тоді, коли немає управління кризовими ситуаціями, немає заходів локалізації кризи і зниження її гостроти або, навпаки, коли здійснюється виміряна мотивація розвитку кризи (можливо і таке).

Відповідно до визначення, що наведено в Економічній енциклопедії під редакцією Л.І.Абалкіна, «криза (від греч. krisis - рішення, переломний момент) - глибокий розлад, різкий перелом, період загострення протиріч в процесі розвитку якої-небудь сфери людської діяльності» [6]. Більшість економістів виділяють такі типи кризи: економічна, політична і соціальна, або інша типізація криз з позиції систем: економічна, соціально-політична, валютна і так далі [1, 4].

Інші економісти наводять своє групування криз, що враховує структуру стосунків в соціально-економічній системі і диференціює проблематику її розвитку, можна виділити окремі групи економічних, соціальних, організаційних, психологічних, технологічних криз [2,3].

Економічні кризи відбивають гострі протиріччя в економіці країни або економічному стані окремого підприємства, фірми. Це кризи виробництва і реалізації товару, взаємовідносин економічних агентів, кризи неплатежів, втрати конкурентних переваг, банкрутства та ін.

У групі економічних криз окремо можна виділити фінансові кризи, які характеризують протиріччя в стані фінансової системи або фінансових можливостях фірми. Це кризи грошового вираження економічних процесів.

Соціальні кризи виникають при загостренні протиріч або зіткненні інтересів різних соціальних груп або спільнот: працівників і працедавців, профспілок і підприємців, працівників різних професій, персоналу і менеджерів та ін. Часто соціальні кризи є продовженням і доповненням криз економічних, хоча можуть виникати і самостійно.

Особливе положення в групі соціальних криз займає політична криза – криза в політичному устрої суспільства, криза влади, криза реалізації інтересів різних соціальних груп, класів, в управлінні суспільством. Вона, як правило, торкається усіх сторін розвитку суспільства і переходить в кризу економічну.

Організаційні кризи проявляються як кризи розділення і інтеграції, розподілу функцій та регламентації діяльності окремих адміністративних

одиниць, територій. В організаційному устрої будь-якої соціально-економічної системи можуть загострюватися організаційні відносини. Це проявляється в ділових конфліктах, складності контролю і так далі, що є наслідком надмірного або швидкого зростання соціально-економічної системи, зміни умов її функціонування і розвитку. Організаційна криза проявляється часто як параліч організаційної діяльності. Однією з його форм є її непомірна бюрократизація.

Психологічні кризи також часті в сучасних умовах соціально-економічного розвитку. Це кризи психологічного стану людини, що проявляються у вигляді стресу, набувають масового характеру та викликають виникнення почуття невпевненості, паніки, страху за майбутнє, незадоволення роботою, правовою захищеністю і соціальним станом. Ці кризи існують або можуть з'явитися в соціально-психологічному кліматі суспільства, колективу або окремої групи населення.

Технологічна криза виникає як криза нових технологічних ідей в умовах явно вираженої потреби в нових технологіях. Це може бути криза технологічної несумісності виробів або криза відторгнення нових технологічних рішень. У більш узагальненому плані такі кризи можуть виглядати кризами науково-технічного прогресу – загострення протиріч між його тенденціями, можливостями та наслідками.

За безпосередніми причинами виникнення кризи розділяються на: природні, соціальні, екологічні. Перші викликані природними умовами життя і діяльності людини. До причин таких криз відносяться землетруси, урагани, пожежі, кліматичні зміни, повені. Все це не може не відбиватися на економіці, психології людини, соціальних і політичних процесах.

У сучасних умовах велике значення має розуміння і розпізнавання криз взаємовідносин людини з природою – екологічні, тобто кризи, що виникають при зміні природних умов, які викликані діяльністю людини – виснаження ресурсів, забруднення довкілля, виникнення небезпечних технологій, зневага вимогами законів природної рівноваги.

Кризи можуть бути передбачуваними (закономірними) і несподіваними (випадковими). Передбачувані кризи настають як етап розвитку, вони можуть прогнозуватися і викликаються об'єктивними причинами. Факторами, пов'язаними з виникненням кризи, можуть бути: потреба реструктуризації виробництва, зміна структури інтересів під впливом науково-технічного прогресу.

Несподівані кризи часто бувають результатом або грубих помилок в управлінні, наслідком природних катаклізмів, або економічної залежності, що сприятиме розширенню і поширенню локальних криз.

Різновидом передбачуваних криз є циклічна криза (звичайно, у тому випадку, якщо відома і вивчена природа кризи і її характер). Вона може виникати періодично і має відомі фази свого настання і протікання.

Існують також кризи явні і латентні (приховані). Перші протікають

помітно і легко виявляються. Другі є прихованими, протікають відносно непомітно і тому найбільш небезпечні.

Кризи бувають глибокими і легкими. Глибокі, гострі кризи часто ведуть до руйнування різних структур соціально-економічної системи. Вони протікають складно і нерівномірно, часто акумулюють безліч протиріч, зав'язують їх в заплутаний клубок. Легкі, м'які кризи протікають більш послідовно і безболісно. Їх можна передбачати, ними легше управляти.

Уся сукупність можливих криз розділяється також на групи криз затяжних і короткочасних. Фактор часу в кризових ситуаціях відіграє важливу роль. Затяжні кризи, як правило, проходять складно. Вони часто є наслідком невмілого управління кризовими ситуаціями, нерозуміння суті і характеру кризи, її причин і можливих наслідків.

Дослідивши причини і прояви криз, можна виділити наступні їх типи (табл.1).

Таблиця 1– Типологія криз

Загальні	Часткові
Економічного походження	Неекономічного походження
Загальні початкові	Загальні похідні
Кризи, що об'єктивно відбуваються (що виникають)	Суб'єктивно викликані (провоковані)

Економічна криза – одна з фаз відтворювального циклу, яка включає послідовно кризу, депресію, поживлення і підйом. Економічна криза проявляється в надвиробництві товарного капіталу (зростанні нереалізованої продукції), перенакопиченні виробничого капіталу (збільшенні недовантаження виробничих потужностей, зростанні безробіття), перенакопиченні капіталу у грошовій формі (збільшенні кількості грошей, не вкладених у виробництво). Загальним результатом економічної кризи спочатку є зростання витрат виробництва, падіння цін і прибутку, зниження заробітної плати, життєвого рівня населення.

Типологія специфічних економічних криз виглядає наступним чином: грошова; валютна; кредитно-банківська; спекулятивна фондова; фінансово-бюджетна; зовнішньоекономічна; криза міжнародних економічних відносин; цінова (інфляційна); технологічна; інвестиційна.

Економічні кризи можна також розділити на види:

– товарно-ринкова криза, як правило, є або кризою як потрясіння, або кризою як безвихідна ситуація. Її характерною рисою є можливість скоригувати економіку, як систему, відповідно до змін у товарно-ринкових відносинах в економіці, що і є антикризою, тобто виходом з кризи цього виду;

– виробничо-структурний тип кризи характеризується або безвихідним станом, або патологічним станом економіки. В таких умовах

потрібно часткове або повне оновлення всіх (або значної частини) виробничих структур економічної системи та докорінне оновлення самої структури економічної системи;

– системно-трансформаційний тип відноситься до найбільш важкого стану, тобто до криз з летальним результатом. За таких умов економіка повинна змінитися кардинально, поміняти свій характер, набути нової парадигми якості і існування.

Узагальнення економічної літератури з питання кризи на підприємстві дозволяє зробити висновок про неоднозначність в тлумаченні видів кризових явищ, що виникають на підприємстві. В табл. 2 наведено класифікацію криз, що можуть виникати на підприємстві.

Таблиця 2 – Класифікація криз на підприємстві

Тип	Вид
Криза стратегічного розвитку підприємства	Росту; стагнації; занепаду;
Криза на стадії життєвого циклу підприємства	Основи фірми; росту; старості
Причини криз	Внутрішні і зовнішні.
Агрегований стан кризи	Латентної і гострої кризи
Міра загрози цілям підприємства	Підтримка платоспроможності; виключення обтяження підприємства боргами, тобто перевищення пасивів над активами. З урахуванням системних цілей можливе визначення видів криз як кризи стратегії, досягнень (результатів) і ліквідності

Виходячи з умов, що склалися, можна виділити наступні види кризи, властиві багатьом українським наукоємним підприємствам:

– структурна, пов'язана зі зміною форми власності організації, що дає можливість самостійного вибору поля діяльності залучення додаткових фінансових ресурсів;

– фінансова, пов'язана з відсутністю системи ефективного фінансового планування в організації і виникає в результаті нераціонального використання власних і позикових коштів, неефективного використання продукту;

– криза самостійності, яка пов'язана з розбудовою ринкових відносин. В цих умовах первинним завданням реструктуризації підприємств є, по можливості, більше чітко внутрішньоорганізаційне ділення на підрозділи, при цьому доцільно створити умови їх економічної незалежності;

- стратегічна, характеризується втратою замовників і ринків збуту, сильним технологічним відставанням, руйнуванням інтелектуального і кадрового потенціалу;
- технологічна (виробнича), при виникненні якої застаріле устаткування і технологія не дозволяють випускати якісну продукцію;
- організаційна виникає в результаті недосконаlosti виробничої структури управління, неефективного розподілу повноважень і відповідальності між рівнями управління, підрозділами управлінського апарату;
- інформаційна є наслідком ситуації, в якій отримувана інформація не відбиває змін, що відбуваються на ринку;
- криза взаємодії між власниками організації або з владою, протиріччя в їх інтересах, не дозволяють проводити ефективну політику і в результаті наносяться істотні втрати організації.

Висновки. Таким чином, можна стверджувати, що криза є найважливішим елементом механізму саморегулювання ринкової економіки, який виявляє не лише межу, але й дає імпульс для розвитку економіки, виконуючи стимулюючу («очисну») функцію. Це пов'язано з тим, що, по-перше, криза, знецінюючи основний капітал, створює умови для оновлення виробничого апарату; по-друге, криза змушує до оновлення основного капіталу підприємства на новій технічній базі, умови для якої створюються науково-технічним прогресом. Моральний знос техніки і динаміка науково-технічного прогресу перетворюють оновлення основного капіталу в синхронне в масштабі усієї економіки, а мінливість кон'юнктури в ринковій економіці надає масовому оновленню основного капіталу додаткову нерівномірність (стрибок). Тому реальний циклічний процес обумовлений обігом основного капіталу, науково-технічним прогресом, динамікою кон'юнктури.

Список літератури: 1. Делягин М.Г. Мировой кризис. Общая теория глобализации – М.: Институт проблем глобализации (ИПРОГ), 2003. – 768 с. 2. Мельник А.О. Типологія економічних криз // Наука й економіка. – 2010. – № 4(20). – С. 180 – 185. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/nie/2010_4/180-185.pdf 3. Осипов Ю.М. Теория хозяйства: Учебник в трех томах. Т. III. – М., МГУ, 1998. – 608 с. 4. Сухоруков А.І. Антикризова політика розвинутих країн // Економіка України. – 2004. – № 8. – С. 9-17. 5. Петисов Г.Г. О мерах по преодолению мирового кризиса и формированию устойчивой финансово-экономической системы // Вопросы экономики. – 2009. – №4 – С.31-41. 6. Экономическая энциклопедия / Науч.-ред. совет изд-ва «Экономика»; Ин-т экон. РАН; гл. ред. Л.И.Абалкин. – М.: ОАО «Издательство «Экономика», 1999. – 1055 с.

Надійшла до редколегії 07.09.2012